

Geschiedenis in multiperspectief

NIEK VAN SAS

Wie gerecenseerd wordt, doet er doorgaans goed aan niets terug te zeggen en het oordeel lijdzaam te ondergaan. Of natuurlijk, als daar reden toe is, in stilte te genieten. Antikritiek ontaardt al gauw in solipsisme. Maar de twee mij hier voorgelegde besprekingen zorgen nog voor een ander probleem. Met Ido de Haan ben ik het in zoveel opzichten eens dat er maar weinig te reageren valt. En met Lode Wils ben ik het op hoofdpunten weliswaar oneens, maar ik ervaar zijn beschouwing nauwelijks als directe kritiek en voel me er dus ook niet zo door aangesproken. Andere recensenten reageerden weer anders. Chris van der Heijden bijvoorbeeld besprak het boek met een mengeling van waardering en irritatie. Hij voelde zich erdoor in verwarring gebracht en op het verkeerde been gezet. Met die leeservaring kon ik goed leven, zeker toen hij het boek na een proeftijd van een jaar alsnog opnam in de ‘boekenhemel’ van *Vrij Nederland* voor 2005.¹

De vorm van het boek was voor verschillende recensenten kennelijk wat ongewoon. Het gaat om een reeks eerder gepubliceerde artikelen met een onmiskenbare samenhang maar niet voorzien van een simpele, eenduidige leidende gedachte, these of ten minste bevrijdende slotbeschouwing. De stukken zijn over een reeks van jaren — een kwarteeuw — geschreven, aanvankelijk weliswaar vanuit een vooropgezet programma, maar geleidelijk aan uitwaaierend conform de luimen van de schrijver en veranderende wetenschappelijke interesses en modes. Ze liggen niet zonder meer in elkaars verlengde, maar kiezen — ook methodisch — verschillende perspectieven en analytische niveaus, verdedigen een bepaalde stelling of vallen juist een *idée reçue* aan, wrikken aan historiografische gemeenplaatsen of proberen de contouren van een debat wat te verleggen. Het is daarmee inderdaad, zoals weer een andere recensent vaststelde, geen boek om in één ruk uit te lezen.² Ido de Haan mist een uitleiding waarin alle draden nog eens samengenomen worden in een fasenmodel over de politieke ontwikkeling in Nederland, of misschien zelfs politieke geschiedenis in het algemeen, en hij geeft ook schetsmatig aan hoe zo’n model er zou kunnen uitzien. Voor lezers die het eind van het boek gehaald hebben, geef ik inderdaad geen dichtgetimmerde conclusie maar iets heel anders: een beschouwing over ‘eenvoud’ als kenmerk van de Nederlandse cultuur, ooit gehouden als zondagslezing in een kerk. Toch bied ik wel degelijk zo’n algemeen perspectief, al staat dat niet aan het eind maar aan het begin, bij wijze van richtinggevend titelstuk. En ook het tweede stuk — oorspronkelijk gepubliceerd in het afsluitende *Rekenschap*-deel uit de IJkpuntenreeks — heeft een dergelijke algemene strekking (en een chronologische reikwijdte van de Opstand tot het jaar 2000), terwijl ook het besprekingsartikel van het IJkpuntendeel 1800 halverwege het boek zo opgevat kan

¹ *Vrij Nederland*, 27 november 2004; 17 december 2005.

² H. de Smaele, *Ons Erfdeel*, XLVIII (2005) 290-292.

worden (zoals De Haan trouwens zelf laat zien). Het betreft dus vooral de aard van zo'n algemene beschouwing waarover De Haan met mij van mening verschilt.

Mijn aanpak is wel degelijk conceptualiserend en sluit gebruikmaking van theoretische noties allesbehalve uit. Maar dan wel op een manier die recht doet aan de complexiteit van de historische situatie. En passant veroorloof ik mij vaak uitspraken over de bruikbaarheid van dergelijke noties, ook uitstijgend boven het geval Nederland. Zo probeer ik bijvoorbeeld — het is een rode draad in het boek — te komen tot een herwaardering van het belang van natiedenken en nationalisme in het geval van Nederland. Zoiets raakt meteen de houdbaarheid en toepasbaarheid van centrale stellingen van prominente nationalisme-theoretici als Gellner, Hroch en Anderson (en diens vele epigonen). Ik begon ooit met de klassieke Meineckiaanse tweedeling tussen staatsnatie (het Franse voluntaristische natietype) en cultuurnatie (de Duitse objectieve tegenhanger). Dat bracht mij tot de conclusie dat Nederland weliswaar een typische staatsnatie is, ontstaan in het politieke en militaire geweld van de Opstand (evident 'gemaakt' dus), maar dat die natie zich vervolgens is gaan vullen met culturele waarden, en mede daardoor in de Franse tijd kon overleven als cultuurnatie, ondanks het verlies van de onafhankelijkheid. Wat ooit 'gemaakt' is, kan in de loop der tijd — en juist door dat tijdsverloop — toch essentialistische trekjes aannemen, al is dat natuurlijk *essentialism of another kind* dan een raciaal, biologisch, linguïstisch of welk ander primordialisme dan ook. Misschien moet je hier wel spreken van het essentialisme van de historische ontwikkeling zelf. Aldus vervaagt niet alleen het contrast tussen staatsnatie en cultuurnatie maar ook dat tussen zijnswijze en zienswijze in de natiebeschouwing. Ook het Thomas-theorema — 'If men define situations as real, they are real in their consequences' — suggereert trouwens dat de tegenstelling tussen essentie en perceptie minder absoluut is dan ze soms wordt voorgesteld.

Een andere hoofdvraag betreft de aard van politiek: wat is politiek, hoe werkt politiek? Sprekend over de 'uitvinding' van de moderne politiek in de late achttiende eeuw wijs ik op de intrinsieke samenhang tussen conflict en compromis, zoals die juist in de Patriottentijd zichtbaar werd.³ Ook hier stijgen de implicaties uit boven het geval Nederland, zeker waar de gebeurtenissen in de Republiek in de jaren 1785-1787 door de hele westerse wereld scherp in de gaten werden gehouden. Het grote belang van die ontwikkelingen in internationaal-vergelijkend perspectief is door buitenlandse historici zoals Palmer en Schama veel beter onderkend dan door Nederlandse. Pas de geslaagde herdenking — hoe geïmproviseerd die ook verliep — van de mislukte patriotten-revolutie in 1987 zorgde hier voor een zekere doorbraak, maar de oude traditie van depreciatie en verguizing blijkt toch zeer hardnekkig. Ik heb nu geprobeerd culturele ontwikkelingen — de 'vernederlandsing' van de Verlichting na 1750, geduid in termen van natievorming — en politieke op elkaar te betrekken. Zo kom ik tot een 'theorie' over de evolutie van Nederland van de Opstand tot heden als een samenhangend proces van staats- en natievorming waarin nu eens de culturele factor vooropgaat en dan weer de politieke. Aan geen van beide ken ik een primaat toe, en dat geldt trouwens ook voor

³ Zie hiervoor de paragraaf 'Politieke moderniteit': N. C. F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam, 2004) 191-194.

de economische factor. Aldus redenerend abstraheer ik eigenlijk nog meer dan De Haan in zijn schetsmodel, terwijl ik misschien toch meer ruimte laat voor de essentiële historiciteit van de ontwikkelingen. Ik vind dan ook dat die het best langs historische weg en met de historische methode — zoals ik die opvat — onderzocht kunnen worden.⁴

Ik kan De Haan niet helemaal volgen als hij zoveel moeite zegt te hebben met het titelwoord *Metamorfose*, dat bij hem associaties oproept van een ‘geleidelijke en organische vormverandering.’ Naar mijn smaak wordt in de metamorfose-metafoor de mogelijkheid van (eventueel ingrijpende) verandering — Vondel vertaalde metamorfose als herschepping, Bilderdijk als gedaanteverwisseling — juist mooi gecombineerd met de dieperliggende continuïteit die de dragende gedachte is van veel cultuurgeschiedenis.⁵ Iemand als Thorbecke, een groot kenner van organische metaforiek, heeft erop gewezen dat ook in de natuur veranderingen vaak schoksgewijze plaatsvinden en dat organische metaforen dus goed bruikbaar zijn om ook zeer ingrijpende veranderingen, zoals de Franse revolutie, een plaats te geven in een historisch ontwikkelingsmodel.

Maar er is nog een meer principiële onderscheid tussen Ido de Haans ambitie en de mijne. De Haan zoekt — uiteindelijk — naar wetmatigheden, naar een model dat — hoe voorlopig ook, en altijd in afwachting van een beter — iets kan zeggen over politieke processen in het algemeen. Dit is — ik verklap hier geen geheim — een oude discussie tussen historici en sociale (onder wie politieke) wetenschappers, maar ook binnen de historische discipline zelf tussen degenen die een meer sociaal-wetenschappelijk verklaringspatroon prefereren en degenen die meer — noem het — historicistisch redeneren. In laatste instantie is dat trouwens niet alleen een kwestie van methode maar ook van habitus, die bovendien haast per individu kan verschillen.⁶

Die verschillen hebben te maken met de mate van generaliseren (en dus vereenvoudigen) waartoe de historicus zich in staat en bevoegd acht. Daarbij gaat het om het vinden van de grens waar (nog aanvaardbare) generalisering en vereenvoudiging overgaat in schematisme en reductionisme. Verspreid in het boek zeg ik daarover wel het een en ander, al wil ik hier nog eens herhalen dat de multiperspectivische, op verschillende analytische niveaus werkzame, opzet van dit boek — een bundel maar toch een boek — zich mijns inziens goed leent voor het zichtbaar maken van die complexiteit van op elkaar inwerkende politieke, culturele en natuurlijk ook economische factoren (al zijn die laatste niet mijn thema). Ik hecht aan het open karakter van historische verklaringen en citeer al in het woord vooraf niet voor niets Trevor-Ropers bekende frase over de *might-have-beens* van de geschiedenis: ‘History is

⁴ Vgl. in dit verband ook de opvattingen van Hedva Ben-Israel, *Metamorfose*, 44-45, 169.

⁵ Vgl. J. Tollebeek, *De IJkmeesters* (Amsterdam, 1994) 115.

⁶ Vele historici hebben, op meer of minder autobiografische toon, geprobeerd die habitus onder woorden te brengen. Een recent voorbeeld is J. L. Gaddis, *The landscape of history. How historians map the past* (Oxford, 2002).

not merely what happened, it is what happened in the context of what might have happened.’ De historische ontwikkeling is niet gedetermineerd en laat zich daarom het beste analyseren met inachtneming van alternatieve mogelijkheden.⁷ Dat kan historisch denken ook zo spannend maken. Voor een meer theoretische duiding van deze aanpak verwijs ik naar de dissertatie van Ton Nijhuis, waarin deze — aan de hand van het werk van Thomas Nipperdey — dit multiperspectivisme analyseert, en onder meer wijst op de mogelijkheid de complexiteit van historische analyses te verhogen door verschillende gezichtspunten naast elkaar te leggen, zonder daaruit per se een keuze te hoeven doen. Daarbij kan niet-verklaren zelfs dienst doen als ultieme retorische strategie. En natuurlijk gaat het in zo’n multiperspectivische benadering om de nuance boven sjabloongeschiedenis.⁸

De nuance mis ik ook enigszins in de kritiek van Lode Wils, hoezeer ik zijn polemische scherpte overigens apprecieer. Veel van zijn opmerkingen vallen bovendien vooral op hun plaats binnen zijn eigen, goed uitgekristalliseerde historiografische paradigma en hebben niet zo heel veel te maken met mijn redenering. Mijn beschouwingen over het Verenigd Koninkrijk van Willem I geven Wils aanleiding te hernemen wat hij al eens eerder in dit tijdschrift heeft geschreven.⁹ Daar werd ik trouwens ook wel aangehaald ter onderbouwing van zijn stellingen. In de afdeling ‘Groot-Nederland’ van mijn boek (waarmee ik overigens niet wil zeggen dat ik de Grootnederlandse geschiedschrijving in eigenlijke zin zou aanhangen) pleit ik voor een open benadering van het Verenigd Koninkrijk, dat onder andere (politieke) omstandigheden mogelijk wel zou hebben kunnen slagen. Of dat falen nu jammer is of niet laat ik verder geheel in het midden. Het gaat mij ook niet om het berekenen van de kans op slagen dan wel mislukken. Ik probeer alleen te laten zien dat de crisis van het Verenigd Koninkrijk van 1828-1830 ook anders had kunnen aflopen. Het is niet zo moeilijk voor die opvatting steun te vinden in contemporaine Zuidnederlandse opvattingen. Wils daarentegen — ik kan het niet anders lezen — weet eigenlijk al bij voorbaat dat het Verenigd Koninkrijk wel *moest* mislukken. Hij spreekt naar aanleiding van de crisis van het Koninkrijk bijvoorbeeld over de ‘onmogelijkheid van een oplossing en de onvermijdelijkheid van de scheuring.’¹⁰ In dit finalisme toont hij zich een trouw volgeling van de klassieke Belgisch-nationale (en nationalistische) historiografie en blijkt hij nog sterk in de ban van Pirenne en diens meeslepene *Histoire de Belgique*.

⁷ H. R. Trevor-Roper, *History and imagination* (Valedictory lecture Oxford; Oxford, 1980). Zie voorts J. C. Boogman, *Vederlandse geschiedenis (na de Middeleeuwen) in hedendaags perspectief. Enige kanttekeningen en beschouwingen* (Groningen, 1959).

⁸ T. Nijhuis, *Structuur en contingentie. Over de grenzen van het sociaal-wetenschappelijk verklaringsideaal in de Duitse geschiedschrijving* (Assen, 1996) 208-209; zie ook 93-94.

⁹ L. Wils, ‘Het Verenigd Koninkrijk van Willem I (1815-1830) en de natievorming’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CXII (1997) 502-516. Ik betrek dit artikel dan ook bij mijn repliek. Zie voor het bredere kader van zijn opvattingen vooral L. Wils, *Van Clovis tot Hapart. De lange weg van de naties in de Lage Landen* (Leuven, 1992).

¹⁰ Wils, ‘Het Verenigd Koninkrijk van Willem I’, 511.

Wils brengt zwaar geschut in stelling tegen het Verenigd Koninkrijk. Zijn argumenten hebben veel weg van een requisitoir tegen het Noorden en tegen Willem I, ten onrechte opgevat bovendien als een soort tweekoppig monster. Juist die obligate vereenzelviging heb ik steeds geprobeerd te nuanceren, waarbij het bijvoorbeeld zaak is de Hollands-Belgische verkettering over en weer vanaf het uitbreken van de Belgische Opstand niet terug te projecteren op de crisisjaren daarvoor.¹¹ Ter illustratie één tegengeluid, een commentaar uit het Haagse *Algemeen Nieuws- en Advertentieblad* van 16 juni 1830, vlak voor de Franse Julirevolutie de hele internationaal-politieke context veranderde:

Het Gouvernement had een aantal enkel Zuidelijke belangen, begrippen of vooroordeelen gekwetst; dit is niet te ontkennen; maar moest dit op het Noorden gewroken worden? Is dan het Gouvernement het Noorden? Het verschilt er te veel van. Het Gouvernement is Noord, Zuid, Oost en West; het is alles wat men wil, als het maar den baas over alles mag spelen. Dit schijnt men in het Zuiden niet begrepen te hebben...¹²

In die open benadering van het Verenigd Koninkrijk sta ik trouwens niet alleen. Ook andere auteurs verkiezen de nuance en de complexiteit boven het sjabloon. Ik wijs bijvoorbeeld op een recent artikel van Remieg Aerts¹³ en op de kersverse *Nieuwe geschiedenis van België* waar Els Witte het eigenlijke verhaal van de Belgische Opstand inbedt in een antifinalistisch getoonzette analyse vanaf 1828.¹⁴ Ook andere recente studies over de constitutionele verhoudingen onder Willem I zoals de historische dissertatie van Jeroen van Zanten en de juridische van Peter van Velzen bieden volop materiaal voor zo'n possibilistische benadering.¹⁵

Maat het gaat Wils behalve om het Verenigd Koninkrijk zelf ook om de gevolgen daarvan (en van de Scheiding in 1830) voor de Nederlands-Belgische verhouding op veel langere termijn. Want hij verbindt aan zijn analyse van het mislukken van het — in zijn optiek hoe dan ook gedoemde — Verenigd Koninkrijk vergaande consequenties. En passant ontwikkelt hij een visie op de respectieve politieke regimes van Nederland en

¹¹ Zie 'Het politiek klimaat in Noord-Nederland tijdens de crisis van het Verenigd Koninkrijk, 1828-1830' (*Metamorfose*, 437-455), oorspronkelijk een lezing uit 1980. Ik begrijp niet waarom Wils meent dat ik later zou zijn teruggekomen op mijn toen gemaakte opmerkingen over het moderne liberalisme van de Haagse *Bijenkorf*. Deze zijn nu integraal herdrukt en ik sta er ook nog volledig achter. Dat laat verder onverlet dat het wat gematigder *middle-of-the-road* constitutionalisme van *De Noordstar* ongetwijfeld op bredere steun in het Noorden kon rekenen.

¹² *Metamorfose*, 454.

¹³ R. Aerts, 'Over een mislukte staat, zonder nostalgie. Het Verenigd Koninkrijk van Willem I en de scheiding van 1830', *Ons Erfdeel*, XLVIII (2005) 5-20.

¹⁴ Inleiding en de hoofdstukken I en II uit E. Witte, J.-P. Nandrin, E. Gubin, G. Deneckere, *Nieuwe geschiedenis van België*, I, 1830-1905 (Tiel, 2005).

¹⁵ J. van Zanten, 'Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard.' *Politieke cultuur, discussie en oppositievorming, 1813-1840* (Amsterdam, 2004); P. van Velzen, *De ongekende ministeriële verantwoordelijkheid, theorie en praktijk 1813-1840* (Nijmegen, 2005).

België in historisch-vergelijkend perspectief. Hij maakt van de Nederlands-Belgische verhouding nadien (tot en met de Tweede Wereldoorlog) een soort eeuwigdurend Holland-België, waar België al bij voorbaat alle troeven in handen heeft en dan ook alle wedstrijden heeft gewonnen. In een sterk moralistische contrastering is België vooral links, Frans en ‘goed’ waar Nederland als overwegend rechts, Duits en ‘fout’ wordt getypeerd. Tegenover de onbedwingbare Belgische vrijheidstraditie zou Nederland in de ban zijn geraakt van een Duits autoritair beginsel en hebben gebroken met zijn tolerante verleden. En dit liedje zou misschien nog best vermakelijk zijn als het niet zo dramatisch zou eindigen: ter verklaring van het verschillende percentage weggevoerde joden in de Tweede Wereldoorlog, dat in België zoals bekend veel lager lag dan in Nederland.

Wat betreft het ‘Duitse’ karakter van het politieke bestel in Nederland: dat Willem I zich, zoals ik zelf betoog, aangetrokken voelde door de Duitse leer van het *monarchische Prinzip*, wil nog niet zeggen dat dit ook gold voor zijn onderdanen, laat staan tot in het zoveelste geslacht. En dat Thorbeckes Duits-filosofische inspiratie¹⁶ ook tot een ‘Duits’ bestel – in de autoritaire zin die Wils daaraan geeft – moest leiden is nogal kort door de bocht. Wils’ voorstelling komt erop neer dat Willem I en Thorbecke samen een *Obrigkeitsstaat* naar Duits model (en kennelijk met bijgeleverde *Obödienzgesinnung* bij de bevolking) in Nederland zouden hebben geïmporteerd, met de Nederlandse joden als uiteindelijke kinderen van de rekening. Ik heb juist laten zien dat Thorbecke vanuit zijn Duits-filosofische grondhouding inderdaad, maar tevens op grond van jarenlang onderzoek naar de ontwikkeling van de Nederlandse staatsinstellingen, een constitutioneel stelsel heeft ontworpen dat zowel rechtdeed aan die historische ontwikkeling maar tevens in internationaal perspectief *zeitgemäß* was. Nico Randeraad heeft er bovendien op gewezen dat Thorbeckes stelsel qua vormentiaal minder uniek-Nederlands was dan wel eens wordt verondersteld. Thorbecke had een open oog voor de staatkundige organisatie in de diverse buitenlandse landen. Maar vanuit dat internationaal-vergelijkende perspectief kan zijn stelsel net zo goed Frans als Duits genoemd worden.¹⁷ Zowel tijdens het Verenigd Koninkrijk als daarna in Nederland en België afzonderlijk werd voortgebouwd op de staatsinstellingen uit de Franse tijd. Bovendien had de Belgische grondwet van 1831 ook voor Nederlandse liberalen in de jaren 1840 een voorbeeldfunctie.

Dat Nederland zich aan een Duits-autoritair beginsel zou hebben uitgeleverd, zou veel negentiende-eeuwers vreemd in de oren geklonken hebben. Wils negeert hiermee een hele reeks van uitspraken over de verhouding tussen Nederland en Duitsland, waarin juist de vrijheidstraditie van Nederland wordt geconfronteerd met Duits

¹⁶ Vgl. J. Drentje, *Thorbecke, een filosoof in de politiek* (Amsterdam, 2004).

¹⁷ N. Randeraad, ‘Thorbecke en de maakbaarheid van het binnenlands bestuur’, *Bestuurswetenschappen* (1997) 344-359.

autoritarisme.¹⁸ Bekende voorbeelden zijn de naar vrije Hollandse lucht snakkende Bakhuizen als hij in de jaren 1840 in Duitsland verblijft,¹⁹ en de rede van Tellegen bij de overdracht van het Groningse rectoraat in 1870, geschreven onder de indruk van de Frans-Duitse oorlog en de vrees voor Duits annexionisme. Daarin wordt gewezen op het grote onderscheid met Duitsland juist vanwege die Hollandse vrijheidszin, en geconcludeerd dat ‘de zeden van dit volk hemelsbreed verschillen van die van het monarchaal aristocratische Duitsland.’²⁰ Dat er vanaf de late achttiende eeuw in Nederland grote bewondering was voor de Duitse cultuur is waar. Bovendien raakte de Nederlandse economie in de loop van de negentiende eeuw sterk vervlochten met en afhankelijk van de Duitse. Maar juist die toenemende vervlechting bracht velen er ook toe — met een beroep op die vrijheidstraditie — de eigenheid, dat wil zeggen het anders-zijn, van Nederland te accentueren, en met de nationaliteit ook de Nederlandse soevereiniteit zorgvuldig te bewaken.

Ter verklaring van het tragisch hoge percentage uit Nederland weggevoerde joden pleegt inderdaad mede gewezen te worden op de gezagsgetrouwheid van de Nederlanders,²¹ waar de Belgen juist een traditie koesteren van *je-m'en-foutisme* en argwaan tegen de overheid. Dit verschil is echter niet zomaar te herleiden tot een in de negentiende eeuw naar Duitse snit ingericht autoritair Nederland tegenover een toen op Franse leest geschoeid democratisch België (waarbij Wils het democratisch gehalte van de Belgische politieke cultuur ook wel wat lijkt te idealiseren). In een veel langer tijdsperspectief kan men redeneren dat in Nederland de staat vanouds — dat wil zeggen vanaf de Opstand — een functie was van de maatschappij met een daaruit voortvloeiende, redelijk harmonische relatie tussen burgers en overheid. In België was die verhouding traditioneel veel ambivalenter en onverschilliger. Maar voor een specifieke verklaring van de Nederlandse ‘lijdelijkheid’ tijdens de Tweede Wereldoorlog kan misschien beter gekeken worden naar een veel recenter verleden, met name naar de politiek-maatschappelijke constellatie van de Verzuiling.

Het is uiteraard juist dat twee eeuwen gescheiden ontwikkeling van Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden na de Opstand (inclusief de grote religieuze cultuurverschillen) een belangrijke *precondition* vormen voor de problemen waarmee het Verenigd Koninkrijk van Willem I te kampen had. En Wils en ik vinden geloof ik beiden dat de revolutieperiode vanaf 1780 voor zowel Nederland als België van cruciaal belang is geweest voor de overgang van *ancien régime* naar moderniteit. Maar hoe de

¹⁸ Vgl. ook C. A. Tamse, *Nederland en België in Europa. De zelfstandigheidspolitiek van twee kleine staten* (Den Haag, 1973) 82-85.

¹⁹ *Metamorfose*, 549. Vgl. ook de ervaringen van de Jong-Duitser Franz Dingelstedt als hij in 1845 Nederland bezoekt, *ibidem*, 542-550.

²⁰ B. D. H. Tellegen, *Duitsland en Nederland* (Groningen, 1870) 27-29.

²¹ J. C. H. Blom, ‘De vervolging van de joden in Nederland in internationaal vergelijkend perspectief’, in zijn *Crisis, bezetting en herstel* (Den Haag, 1989) 144. Voor een actuele status quaestionis van dit complexe probleem zie J. C. H. Blom, ‘Geschiedenis, sociale wetenschappen, bezettingstijd en jodenvervolging. Een besprekingsartikel’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CXX (2005) 562-580.

opeenvolgende fasen binnen die transitieperiode gewogen moeten worden is daarmee nog geen uitgemaakte zaak. Dat geldt ook voor de Franse tijd en de Franse staatsinstellingen die beide landen gemeenschappelijk hadden en voor het in institutionele zin daarop voortbouwende Verenigd Koninkrijk. Het is zeker ook zo dat de wijze van vereniging door middel van de *union intime et complète* de problemen niet verkleind heeft, al is het omgekeerd best te begrijpen waarom in 1814 gekozen werd voor die formule. Daarmee werd in feite geprobeerd het succes van de Bataafse unificatie uit 1798 te herhalen, maar nu voor alle Nederlanden gezamenlijk.

Maar dat juist Vereniging en Scheiding de verklaring vormen voor een veronderstelde anti-democratische reflex in Nederland die zou doorwerken tot en met de Tweede Wereldoorlog lijkt mij veel te ver gaan. Ik denk dat Wils daarmee de plaats van België in het Nederlandse zelfbeeld in die lange periode ook nogal overschat. Natuurlijk vormden de jaren 1830-1832 een hoogtepunt van nationalistisch antagonisme over en weer. En zoals ikzelf laat zien betekende dit dat de ook in het Noorden aanwezige tendens van liberalisering werd afgebroken, om pas in 1848 vrucht te dragen. Maar toen de nationale eer eenmaal gered was door de Tiendaagse Veldtocht waren de Hollanders toch vooral blij van de lawaaierige Belgen verlost te zijn. Nederland had de Belgen niet nodig om zich tegen af te zetten en zo zijn identiteit te schragen. Nederland had wat dat betreft genoeg aan zichzelf en aan zijn glorieuze verleden. En als het ging om het afwijzen van volkssoevereiniteit waren veeleer de eigen Nederlandse revolutionaire ervaringen uit de jaren 1780 en 1790 bepalend, naast de daarmee geassocieerde Franse bezetting. Wat de Belgen daaraan vanaf 1828 nog aan rumoer hadden toegevoegd, diende vooral ter bevestiging van die al eerder ontwikkelde afkeer van overpolitisering.

opeenvolgende fasen binnen die transitieperiode gewogen moeten worden is daarmee nog geen uitgemaakte zaak. Dat geldt ook voor de Franse tijd en de Franse staatsinstellingen die beide landen gemeenschappelijk hadden en voor het in institutionele zin daarop voortbouwende Verenigd Koninkrijk. Het is zeker ook zo dat de wijze van vereniging door middel van de *union intime et complète* de problemen niet verkleind heeft, al is het omgekeerd best te begrijpen waarom in 1814 gekozen werd voor die formule. Daarmee werd in feite geprobeerd het succes van de Bataafse unificatie uit 1798 te herhalen, maar nu voor alle Nederlanden gezamenlijk.

Maar dat juist Vereniging en Scheiding de verklaring vormen voor een veronderstelde anti-democratische reflex in Nederland die zou doorwerken tot en met de Tweede Wereldoorlog lijkt mij veel te ver gaan. Ik denk dat Wils daarmee de plaats van België in het Nederlandse zelfbeeld in die lange periode ook nogal overschat. Natuurlijk vormden de jaren 1830-1832 een hoogtepunt van nationalistisch antagonisme over en weer. En zoals ikzelf laat zien betekende dit dat de ook in het Noorden aanwezige tendens van liberalisering werd afgebroken, om pas in 1848 vrucht te dragen. Maar toen de nationale eer eenmaal gered was door de Tiendaagse Veldtocht waren de Hollanders toch vooral blij van de lawaaierige Belgen verlost te zijn. Nederland had de Belgen niet nodig om zich tegen af te zetten en zo zijn identiteit te schragen. Nederland had wat dat betreft genoeg aan zichzelf en aan zijn glorieuze verleden. En als het ging om het afwijzen van volkssoevereiniteit waren veeleer de eigen Nederlandse revolutionaire ervaringen uit de jaren 1780 en 1790 bepalend, naast de daarmee geassocieerde Franse bezetting. Wat de Belgen daaraan vanaf 1828 nog aan rumoer hadden toegevoegd, diende vooral ter bevestiging van die al eerder ontwikkelde afkeer van overpolitisering.

Op eieren lopen. Canonvorming met een slecht geweten

E. JONKER

De recente pleidooien voor de vorming van een historische en culturele canon geven veel westerse intellectuelen een onbehagelijk gevoel. Zij erkennen dat het verlangen van individuen naar sociale en culturele geborgenheid binnen een gemeenschap gerechtvaardigd is. Zonder die behoefte van emotionele binding aan een historisch-culturele gemeenschap te willen kleineren, staan veel intellectuelen toch erg huiverig tegenover de officiële bevordering van gemeenschapsbanden en collectieve identiteit. De vraag daarnaar komt vaak voort uit politieke motieven en is in de praktijk vooral gericht op het creëren van nationale saamhorigheid. De roep om historische identiteit is sterk verknoopt met praktische zaken als inburgering en opvoeding in gemeenschappelijke publieke normen en waarden.

Daar hebben intellectuelen, en onder hen niet in de laatste plaats historici, slechte herinneringen aan. Ze, of misschien is het beter te spreken van ‘we’, hebben zich/ons al eerder bezondigd aan het maken van ‘bruikbare geschiedenis.’ Met name hebben we ons vergaloppeerd met het nationalisme. Na 1918 en zeker na 1945 is er sterke (zelf)kritiek geleverd op de geesteswetenschappen en ook wel op de sociale wetenschappen. De geschiedwetenschap is daarbij niet gespaard gebleven. De aanklacht is bekend. De geesteswetenschappen hebben het nationalisme opgeroepen of op z’n minst versterkt. Daartoe hebben ze voeding gegeven aan het ontstaan van intolerante, exclusivistische hegemoniale culturen en in het ergste geval bijgedragen aan politieke onderdrukking in naam van ideologieën.¹

Dat moest anders. Er kwam na 1945 liberale kritiek op de conservatieve rol van de geesteswetenschappen. Daar werd een meer universalistische, kosmopolitische visie tegenover gezet. Dat was velen niet radicaal genoeg, omdat alleen met het nationalisme werd afgerekend, maar niet met sociaal onrechtvaardige en etnocentrische opvattingen van Westers triomfalisme. Het neo-marxisme en later nieuw links wilden af van het verkeerde verleden, van de foute canons van nationalisme en kapitalisme, die vervangen moesten worden door een politiek correcte *counter-narrative*. Dat project verzandde door het politieke en intellectuele failliet van het marxisme.

De kritiek veranderde van richting en werd uiteindelijk poststructuralistisch of postmodernistisch. Nu werden alle canons fout geacht, de conservatieve, de liberale én de marxistische. De Verlichting werd in al zijn verschijningsvormen verworpen. De opdracht voor intellectuelen werd het leveren van kritiek, van deconstructie; het was uitdrukkelijk niet de bedoeling een nieuw *grand design* te ontwerpen. Sceptis, twijfel en relativisme waren de nieuwe deugden. Vooral twijfel aan de ‘eigen’ westerse waarden. De ‘Ander’ verdiende respect en werd minder kritisch bejegend dan de ‘eigen’ cultuur. Een bijproduct van dit zogenaamde culturalisme is de vaak kritiekloze aanvaarding van

¹ Deze veroordeling van de geesteswetenschappen heeft inmiddels ook de handboeken bereikt, vgl. M. Leezenberg, G. de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam, 2001).